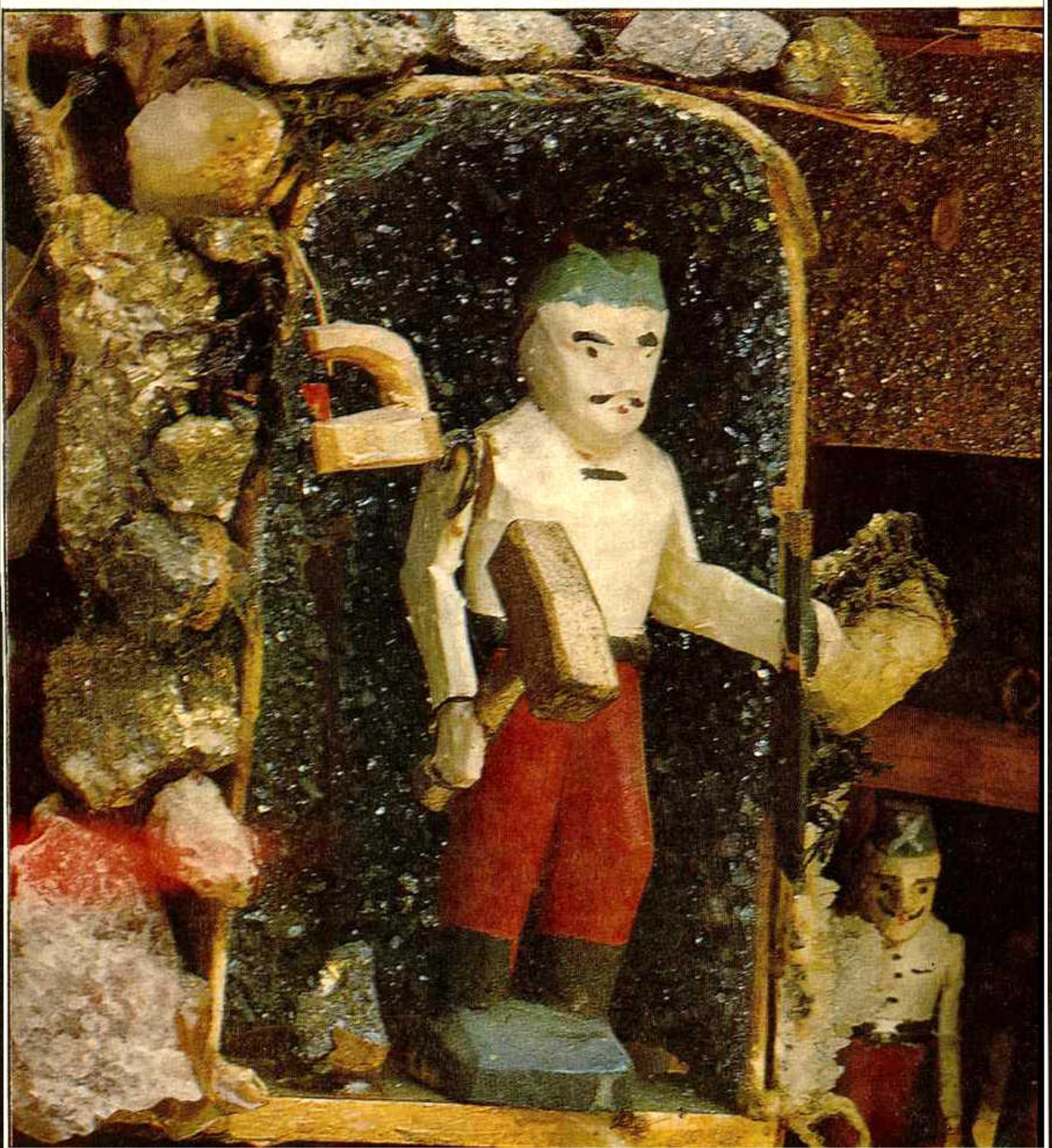

slovenský národopis

1 | 21

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ
AKADÉMIE VIED 1973

OBSAH

ŠTÚDIE

- Ester Plicková: Motívy baníckej práce vo výtvarnom prejave baníkov 3
Olga Danglová: K otázke variačného procesu v hontianskej ľudovej výšivke 23
Dušan Holý — Karel Pala: Návrh „dokumentačného záznamu“ písne pro samočinný počítač 51

MATERIÁLY

- Rudolf Žatko: Spoločenská a duchovná kultúra Slovákov v Maďarsku. 2. časť 61
Andrej Sulitka: Ľudové divadelné hry v období Vianoc na severnom Spiši 79
Peter Slavkovský: Niektoré etnografické aspekty v diele D. G. Licharda 103
Viera Valentová: Ozdobené stolce z Litavy 115

DISKUSIA GLOSÝ

- Jarmila Pátková: Poznámky k ľudovej kresbe a maľbe 123

ROZHĽADY

- Projekt Katalógu európskych balád. (Mária Kosová) 135
Poznámky ku trienále inštitúcie umenia (Ester Plicková) 138
Prvý kongres európskej etnológie v Paríži (Mária Kosová) 140
Stála výstava tradičnej plastiky a maľby na Slanickom ostrove (Olga Danglová) 143
Strážnice 1972. (Bohuslav Beneš) 144
Výstavy manželov Landsfeldovcov (Ester Plicková) 146

- Gruzínski vedci v Československu (Viera Gašpariková) 147
Jazykovo-etnická skupina Tay-Thay vo Vietname (Ján Múčka) 148

RECENZIE A REFERÁTY

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

- Эстер Плицкова, Мотивы шахтерской работы, проявляющиеся в изобразительном искусстве шахтеров 3
Ольга Данглова К вопросу процесса вариаций в народных вышивках в области Гонта 23
Душан Голый — Карел Пала, Проект «документационной записи» песней для автоматической счетной машины 51

МАТЕРИАЛЫ

- Рудольф Жатко, Общественная и духовная культура Словаков в Венгрии. 2-ая часть 61
Андрей Сулитка, Народные пьесы в период рождества в северном Спише 79
Петер Славковский, Некоторые этнографические аспекты в произведениях Д. Г. Лихарда 103
Вера Валентова, Украшенные стулья из Литавы 115
ДИСКУССИЯ ГЛОССЫ 123
ОБЗОРЫ 135
РЕЦЕНЗИИ ДОКЛАДЫ 151

Na 1. strane obálky: Model práce v bani, detail. Zostavil Jozef Červeň z Banskej Štiavnice, r. 1930. Zbierky Slovenského banského múzea, Banská Štiavnica. Farebná snímka E. Plickovej.

Auf der Vorderseite des Umschlages: Modell der Arbeit in einem Bergwerk, Detail, zusammengestellt von Jozef Červen auf Banská Štiavnica, im Jahre 1930.

slovenský národopis

ČASOPIS SLOVENSKEJ AKADÉMIE
VIED 21/1973

Maľarský súbor

HLAVNÁ REDAKTORKA

Božena Filová

VÝKONNÝ REDAKTOR

Pavol Stano

Redakčná rada: Rudolf Bednárík, Soňa Burlasová,
Emília Horváthová, Soňa Kovačevičová, Jaroslav
Kramářík, Michal Markuš, Ján Michálek, Ján
Mjartan, Štefan Mruškovič, Viera Nosáľová, Ján
Podolák

NIEKTORÉ ETNOGRAFICKÉ ASPEKTY V DIELE D. G. LICHARDA

PETER SLAVKOVSKÝ
Národopisný ústav SAV, Bratislava

Osvietenci a napoleonské vojny na začiatku 19. storočia vyvolali v celej Európe vlnu demokratických a na ten čas veľmi revolučných myšlienok, predstavu slobodných a rovnoprávných národov, ktorá zákonite našla v Rakúsku-Uhorsku veľkú ozvenu. Toto hnutie u nás čoraz viac aktivizovalo prebúdajúce sa meštianstvo, remeselníkov a národnú inteligenciu, ktorí spolu tvoria vážne nebezpečenstvo pre existujúce feudálne zriadenie.

V Uhorsku, kde bola vedúcou silou stredná statkárska šľachta a kde bol minimálny priemysel, neboli predpoklady pre vznik typickej buržoáznej revolúcie. Na Slovensku sa do čela tohto hnutia dostáva mladá národná inteligencia, ktorá vo svojom boji mohla nájsť len jediného spojenca — ľud.

Myšlienky slobodného a svojprávneho národa, tak ako si ich mladá slovenská inteligencia osvojila predovšetkým cez práce J. Kollára, z filozofických diel J. G. Herdera, boli mocným impulzom v úsilí predstaviť slovanské národy celej Európe ako osobitný a rovnocenný kultúrny celok. Samozrejme, že takým veľkým ideám bolo potrebné vytvoriť aj adekvátnu národnú literatúru, lebo „veršovanie osvietencov pripadalo mladej generácii už malicherné“.¹ Hľadali sa veľké vzory v klasických starogréckych a starorímskych dielach.

Povznesenie národnej literatúry, včlenenie ľudovej poézie do umelej, a to všetko na všeslovan-skom základe, to bolo hlavné krédo národnej inteligencie pod vedením J. Kollára, P. J. Šafárika, J. Hollého a ďalších.

¹ Dejiny slovenskej literatúry. Bratislava 1962, s. 190.

Na toto dedičstvo nadviazali na Slovensku štúrovci, ktorí na rozdiel od svojich predchodcov sa snažili nielen o literárne a kultúrne všeslovanstvo, ale aj o politické. Štúrovci začali ako literárna škola, no vo veľmi krátkom čase dostalo ich hnutie politický charakter. Ich politická angažovanosť zašla až tak ďaleko, že to, čo neboli schopní presadiť na parlamentnom fóre, pokúsili sa so zbraňou v ruke.

Daniel G. Lichard bol tiež príslušníkom tejto generácie, ale koncepciou svojej práce patrí k tej časti štúrovcov, ktorá pochopila, že „utopický panslavizmus“² nie je riešením pre slovenský národ. Preto ho zaraďujeme medzi jednotlivcov z radov národnej inteligencie, akými boli napr. J. Palárik, J. Lieb, A. Radlinský, Št. Závodník a ďalší, ktorí chceli ľudu pomáhať aj jeho hospodárskym vzdelaním a povznesením. D. Lichard stál na krajne protifeudálnych pozíciách, a preto veľmi ťažko nachádzal spoločnú reč s teóriami kollárovskej generácie a so štúrovcami ho vlastne spájali len cieľ práce, ale predstavu formy jeho uskutočňovania mal vlastnú. Svojou činnosťou D. Lichard vlastne nadviazal na osvetové dielo J. Fándlyho a nepriamo sa hlásil k jeho myšlienkam: „Po prvé učme sa dobre hospodáriť, z hospodárstva dobre, spravodlivo a spokojne živi byť a potom hľadajme väčšie umenie“³ a „len s hospodárskym vývojom národa sa bude rozvíjať aj jeho kultúra“.⁴

D. Lichard sa pre tieto názory dostal do opozície proti konzervatívnemu krídlu štúrovcov. Lichard nevidel na Slovákoch len krásu, ale aj všetky nedostatky, hospodársku zaostalosť a zároveň hľadal aj spôsoby, ako ich odstraňovať. Poslanie slovenskej inteligencie chápal omnoho konkrétnejšie ako väčšina jeho rovesníkov. Svoje poslanie videl v štúdiu prírodných vied, ktoré ostatní štúrovci pomerne zanedbávali.

Roku 1837 ukončil Daniel Lichard svoje štúdiá vo Viedni a nastúpil ako kaplán u superintendenta dr. Pavla Jozeffyho v Tisovci, ktorý podnikol u Licharda veľký záujem o ovocinárstvo a poľnohospodárstvo vôbec. Tento záujem ostal u Licharda po celý život a praktické vedomosti si cielavedome dopĺňal teoretickými.

Daniel Lichard dobre poznal slovenskú dedinu a jej obyvateľov; videl vzrastajúcu biedu a uvedomoval si, že feudálnopatriarchálny spôsob života, kde „múdroseť otcov“ bola jediným kritériom pravdy, nemôže zabezpečiť tomuto národu lepšiu budúcnosť. Včas pochopil, že akademické polemiky a politický boj nestačia na to, aby sa Slováci stali duševne a hospodársky vyspelým národom. Preto si Daniel Lichard vytvoril vlastnú koncepciu pomoci svojmu národu, ktorá mala

Slovákovi dopomôcť „získať duševný aj hmotný kapitál, lebo len tak môžu zaujať slušné miesto v občianskom živote“.⁵ Duševným kapitálom mala byť Matica slovenská a hmotný kapitál si mali Slováci vybudovať sami. Preto Lichard „hlasite pobáda k tomu, že treba tento chudobný národ viesť v jeho materinskom jazyku k zlepšeniu domáceho i poľného hospodárstva a k novým spôsobom zárobku“.⁶ A tomuto cieľu venoval D. G. Lichard celý svoj život.

K zámerom, ktoré si štúrovci vytýčili, bolo potrebné mať veľa kníh a časopisov, ktorým by prostý ľud rozumel a na stránkach ktorých by ho bolo možné aj vzdelávať. D. Lichard si dobre uvedomoval túto potrebu, a preto sa podujal vydávať kalendár pod názvom *Domová pokladnica* (1847). Tento druh literatúry bol v tých časoch veľmi populárny a na Slovensku mal vďaka Palkovičovému a Belopotockého kalendárom pomerne dobrú tradíciu. Samozrejme, že náplň Domovej pokladnice bola určená názormi D. Licharda a cieľom, ktorý si vytýčil. *Domová pokladnica* sa tak stala kalendárom, ktorý nemal dovtedy obdobu, lebo predovšetkým sa venovala hospodárskym otázkam, ktoré podľa jej zostavovateľa tvorili základ aj pre kultúrno-spoločenský život. Veľký význam kalendára je aj v tom, že Lichard ním poukázal na spôsobilosť slovenčiny, a tak začal robiť vlastne to, o čom niektorí jeho rovesníci len akademicky debatovali — vzdelávať ľud v jeho materinskom jazyku.

Daniel Lichard chcel okrem kalendára, „ktorý by donášal do každej domácnosti veci trvalejšieho rázu“⁷ vydávať aj časopis vyplňajúci medzeru medzi ostatnými novinami politického či literárneho charakteru, „ktorý by ľudu sústavne pomáhal a radil v hospodárstve, remesle a domácom živote“.⁸ A tak začal D. Lichard 5. apríla 1848 vydávať *Noviny pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*. V ich úvode sám pripomína, „že od nepamäti sveta neukázali sa uprostred našich rodákov noviny, čo by boli hospodárstvo, remeslo a všetky ostatné potreby domáceho života, ako jediný zámer svojej práce vyvolili“.⁹

Keď v júni 1848 prestali vychádzať Štúrove Slovenskej Národnej Noviny a slovenská inteligencia a verejnosť stratili časopis, ktorý ich politicky

² PASIAR, Št.: D. G. Lichard širiteľ vzdelanosti a pokroku. Martin 1953.

³ Dejiny slovenskej literatúry, s. 161.

⁴ Dejiny slovenskej literatúry, s. 161.

⁵ Slovo k úvodu. Obzor 1, 1863, s. I. Pri ďalšom citovaní tohto časopisu uvedieme len ročník, rok a stranu.

⁶ JANŠÁK, Št.: D. G. Lichard. Bratislava 1932, s. 12.

⁷ PASIAR, Št.: c. d., s. 34.

⁸ Tamtiež.

⁹ JANŠÁK, Št.: c. d., s. 14.

informoval, uvedomil si D. Lichard potrebu takto orientovaného časopisu a aj keď politika nebola pôda, na ktorej sa chorľavý Lichard cítil najlepšie, predsa začal vydávať politicky orientované noviny — *Slovenský Pozorník*. O náplni týchto novín svedčí najlepšie oznámenie D. Licharda českým redakciám, že Slovenský pozorník je pokračovateľom Slovenských národných novín. Svoj časopis chcel a vedel Lichard využiť na obranu práv Slovákov, ale dokázal v ňom aj veľmi kriticky posudzovať slovenské vnútorné pomery. Hospodárskym problémom venoval prílohu Slovenského pozorníka. — Žitwu.

Dosah týchto novín nemohol byť veľký, lebo vyšlo len sedem čísel. D. Lichard bol totiž pozvaný do Viedne, aby redigoval vládne Slovenské noviny (1849—1861), ktorých vydávaním poverili Slovákov spolu s niektorými inými výhodami za lojálnu politiku od viedenského dvora. Daniel Lichard uveril, že Viedeň sa skutočne úprimne zaoberá myšlienkou politickej samostatnosti Slovákov a ich kultúrnym pozdvihnutím. Vo vládných novinách vidí pre seba a ostatnú pokrokovú inteligenciu možnosť urýchliť a podporiť tento proces.

Česky vydávané vládne noviny sa však veľmi rýchlo skompromitovali a neboli schopné stať sa politickým nástrojom, ako si to Lichard predstavoval; ostali izolované a určené na zánik. K tomu im dopomohol r. 1861 Októbrový diplom, ktorým cisár vrátil Uhorskú ústavu z roku 1847.

Do obdobia viedenského pôsobenia D. Licharda patrí aj vydávanie československého obrázkového kalendára pre všetky stavy, ktorý vychádzal pod názvom Časník (1856—1858), ktorým chcel Lichard nadviazať na Domovú pokladnicu. Jej úroveň však tento kalendár nikdy nedosiahol. Rozdiel medzi Časníkom a Domovou pokladnicou spôsobili hlavne dva fakty: Časník nebol vydávaný po slovensky — ale po česky ako Slovenské noviny — a nedostatočný kontakt Licharda s domácimi pomermi.

Práca vo Viedni bola pre Daniela Licharda sklamaním, ale aj poučením. Tu pochopil, „že ak majú Slováci niečo dosiahnuť, môže sa to stať len vlastnou vnútornou silou, ale nikdy nie cudzou pomocou“.¹⁰ A s touto ideou sa pustil doma v Skalici znovu do práce tam, kde prestal. Vrátil sa ku spisovnej slovenčine a znovu začal vydávať Domovú pokladnicu. Na rozdiel od pô-

vodnej koncepcie kalendára vynecháva celú závažnú časť a venuje sa hlavne popularizovaniu vied, teda problému, ktorým sa ani jeden vtedajší časopis nezaoberal. Veľmi kladne hodnotil túto Lichardovu prácu P. Dobšinský, ktorý pomenoval Domovú pokladnicu „čítankou pre každý slovenský dom a školou pre národ“.¹¹

Na svoju pôvodnú predviedenskú koncepciu nadviazal Daniel Lichard nielen Domovou pokladnicou, ale aj novým hospodárskym časopisom *Obzor* (1863), ktorý bol pokračovateľom Novín pre hospodárstvo, remeslo a domáci život. Lichardovu prácu na tomto poli vysoko hodnotila aj Matica slovenská; poverila ho posudzovaním všetkých hospodárskych prác, ktoré mala vydávať. Okrem toho bol Daniel Lichard poverený aj vedením Hospodárskej jednoty a jeho časopis *Obzor* sa mal stať jej hlavným organizátorom. Hospodárska jednota mala byť podľa Licharda spolkom, „kde obzvlášť sám ľud obecný dejstvovať má, aby jemu pomôženo byť mohlo“.¹² Aj keď sa plán s Hospodárskou jednotou nepodaril, *Obzor* začal vychádzať 5. októbra 1863.

Ak máme hodnotiť prácu Daniela Licharda, musíme priznať, že bol „všestranný, ľudovýchovný, novinársky i organizátorský pracovník, významný popularizátor slovenčiny, propagátor družstevného hnutia a hlavne vydavateľ a redaktor najvýznamnejšieho slovenského hospodárskeho časopisu v minulom storočí“.¹³ Nám ešte ostáva dodať, že okrem toho bol Daniel Lichard aj výborným pedagógom, psychológom a predovšetkým znalcom slovenskej dediny. Vedel, že odbornými článkami sa nepriblíži prostému ľudu, a preto upravil svoje články a knihy želaniam a potrebám tých čitateľov, ktorým boli určené. Vo svojich článkoch polemizuje so susedom Jankom Starosvetkým, ktorý zastáva názor: „že keď to naši otcovia tak robili, čo by sme sa my mali do novátorstva púšťať a zostaňme pri starom, veď i tak nám bolo dobre“.¹⁴ Lichard je zástancom nových vecí, lebo dobré nemá miesto pri lepšom. Takýmto spôsobom sa snaží vychovávať prostý slovenský ľud, „ktorý tisícročnou porobou otupený nedospel ešte k tomu presvedčeniu, že v našom veku nestačí hospodáriť starootcovským spôsobom, ale že zásady prírodných vied a výsledky nových skúseností sa musia stať majetkom aj menších gazdov.“¹⁵

¹⁰ JANSÁK, Št.: c. d., s. 67.

¹¹ PASIAR, Št.: c. d., s. 54.

¹² PASIAR, Št.: c. d., s. 56.

¹³ Nekrológ S. H. Vajanského po smrti D. Licharda. *Národné noviny*, 1882, č. 137.

¹⁴ *Poznávajme sa*, 1, 1863, s. 9.

¹⁵ *Tamtiež*.

Tomuto zámeru zodpovedalo aj členenie časopisu na niekoľko rubriík. Predovšetkým to boli *úvodníky*, v ktorých písal na aktuálne politicko-hospodárske témy. V nich nabáda Slovákov k lepším spôsobom hospodárenia, k pilnosti, poriadku a svornosti. Na druhej strane bojuje proti nešvárom, pijaňstvu a neporiadku. V *článkoch miešaných* informuje o novej odbornej literatúre a o činnosti niektorých významnejších inštitúcií v krajine. V rubrike *Dopisy* uverejňoval výťahy z listov svojich dopisovateľov, ktorých mal po celom Slovensku, ale aj v zahraničí. Veľmi zaujímavou pre čitateľa bola rubrika *Život a príroda*, kde uverejňoval rozličné správy, ktoré svojou rôznorodosťou a zaujímavosťou zaujali aj neškoleného čitateľa.

Najviac miesta a pozornosti venoval odborným rubrikám. Bol to predovšetkým *Remeselnícko-technický vestník*, ktorý bol určený remeselníkom, ale často tu oznamoval aj úspechy menších slovenských podnikateľov v priemysle. Pravidelne v tejto rubrike oznamoval novinky technickej literatúry, rozličné vynálezy a zlepšenia, ktoré sa mohli aplikovať aj v slovenských podmienkach.

Z etnografického hľadiska sú najzaujímavejšie rubriky: *Zprávy hospodárske*, *Domáce náradie a Domáce vedomosti*, *Domáci lekár* a *Dobytčí lekár*. Tu informoval Daniel Lichard so svojimi dopisovateľmi o hlavných zásadách pestovania poľnohospodárskych plodín, o boji proti ich škodcom, o nových poľnohospodárskych strojoch, nových odrodách poľnohospodárskych plodín, ktoré by sa dali pestovať aj v našich podmienkach. Okrem toho tu uverejňoval aj praktické rady do domácnosti a osvedčené praktiky z liečenia hospodárskych zvierat, ale aj ľudí (bola to vlastne akási prvá systematická zdravotnícka osveta, ktorá vo vtedajších časoch bola pre Slovensko veľmi potrebná.) Boli tu aj rady pre záhradkárov, ovocinárov a vinohradníkov.

Z menších rubriík *Obzor* mal: *Drobničky*, *úradné a súdne zprávy*, *inzeráty a listáreň*, *Literárny oznamovateľ*, *Zábavnica*, *Obchodné zprávy*, *Trhové ceny*, *Národný hospodár*. a pod. Sem zaraďoval Lichard drobné informácie, o ktorých sa nazdával, že môžu byť čitateľovi prospešné.

Pri hodnotení všetkých ročníkov *Obzoru*, ktoré vyšli, nás prekvapí rôznorodosť problémov, o ktorých Lichard dokázal písať. Ak uvážime, že počet dopisovateľov bol pomerne malý, tak väčšinu každého čísla musel napísať sám Lichard. Pre svoje noviny usilovne excerpoval nielen dennú tlač, ale aj množstvo dostupných zahraničných časopisov. Získané informácie však nepreberal mechanicky. Vďaka znalostiam slovenských po-

merov mohol tieto články uverejňovať transformované do špecificky domácich podmienok.

A práve v tejto práci je potrebné vidieť výlučnosť osobnosti Daniela Licharda medzi slovenskou inteligenciou združenou okolo Matice slovenskej, lebo okrem neho len Andrej Kmeť myslel na potrebu systematicky vychovávať slovenský ľud aj na poli hospodárskom.

Tejto potrebe mali slúžiť aj ďalšie publikácie, ktoré Lichard ešte stačil vydávať popri *Obzore*. Roku 1855 to bol Slovenský kalendár obrázkový, ktorý sa stal neoficiálnou národnou kronikou, lebo Lichard v ňom okrem hospodárskych poznatkov referuje aj o práci rôznych spolkov a prísne hodnotí aj niektoré povahové črty Slovákov.

Okrem periodicky vydávaného kalendára Lichard napísal v tomto čase aj niekoľko samostatných publikácií. Akúsi výnimku medzi nimi tvoria *Rozhovory o Memorandum národa slovenského* (1861), v ktorých spopularizoval memorandumú politiku a *Rozhovory o Matici slovenskej* (1865), ktoré pravdepodobne napísal na popud niektorého predstaviteľa Matice. Ostatné práce sú hospodárskeho charakteru. Predovšetkým to bol *Malý gazda* (1867), kde formou otázok a odpovedí dáva roľníkovi základné vedomosti z oblasti poľnohospodárstva a hlavne sa snaží vzbudiť záujem o čítanie ďalšej hospodárskej literatúry. V úvode knihy píše Lichard o veľkom význame poľnohospodárstva a o „cnostiach“, ktoré musí mať dobrý roľník. Sama kniha je rozdelená na tri časti. V prvej rozoberá problémy súvisiace s obrábaním pôdy, píše o rastlinách, hnojení, siatí, opatrovaní a žatí obilia. Druhá časť je venovaná ošetrovaniu lúk a v tretej sa Lichard zaoberá chovom domácich zvierat.

Malá gazdiná (1871) je ďalšia jeho publikácia, ktorá je venovaná ženám. Lichard im v knihe radí, ako viesť čo najúčelnejšie domácnosť, ako variť, piecť, ošetrovať záhradu, opatrovať hydinu a pod.

Roku 1874 vydal Daniel Lichard ďalšiu samostatnú publikáciu *Malý účtovník*, v ktorej okrem základov účtovníctva vysvetľuje aj nové miery a váhy.

Okrem týchto menších publikácií riešiacich niektoré čiastkové hospodárske problémy vydal D. Lichard roku 1881 a 1882 dvojdielnu *Slovenskú obrázkovú čítanku hospodársku* — ucelené populárne hospodárske dielo, ktorého sústavným čítaním si mohol roľník prehľbovať svoje vedomosti.

Na prvý pohľad sa môže zdať nelogické, že dielo D. Licharda je zaujímavé aj pre etnografa. Veď Lichard sa vlastne po celý život snažil na-

rušiť objekt etnografického štúdia — tradičnú dedinskú pospolitosť. Avšak aj napriek tejto „lichardovskej osvete“, ktorá mala narúšať endogénnosť dedinských pospolitostí a stierala z jej spôsobu života charakteristické znaky, je pre nás Lichard a jeho dielo zaujímavé. Predovšetkým si treba uvedomiť, že Lichard žil v časoch, ktoré znamenajú začiatok podstatných ekonomických a kultúrnych zmien vo veľkej časti slovenských dedín. Živých svedkov týchto udalostí už niet a tak nám ostalo len pomerne malé množstvo písomného materiálu, pomocou ktorého bude potrebné nielen zrekonštruovať, ale aj vysvetliť obraz života vtedajšej dediny. Informácie, ktoré sa o tom dajú získať pozorným čítaním Lichardovho Obzoru, môžeme rozdeliť do týchto základných skupín:

a) Lichard opisuje niektoré tradičné spôsoby hospodárenia, v snahe poukázať na niektoré chyby a nedostatky,

b) vo svojich novinách propaguje osvedčené tradičné techniky,

c) uverejňuje listy svojich dopisovateľov, z ktorých sa dá vyčítať mnoho miestnych zvláštností s presným datovaním, zánik alebo vznik mnohých kultúrnych javov, ktoré zaujímajú aj etnografa.

Týmto spôsobom je možné získať informácie skoro z celej oblasti hmotnej kultúry. Nie je však v možnostiach jednej štúdie venovať pozornosť takému veľkému rozsahu problémov, a pre to sme zamerali našu pozornosť len na oblasť poľnohospodárstva a pastierstva. Okrem nich je možné nájsť v Obzore mnoho informácií z vinohradníctva, ovocinárstva, včelárstva a ľudovej výroby.¹⁶

I. SPÔSOB PRÍPRAVY PŮDY POD OSEV

Druhá polovica 19. storočia je obdobím, keď sa na slovenských dedinách objavujú prvé poľnohospodárske pluhové stroje. O vtedy bežne používaných drevených pluhoch Lichard píše: „Srdce zabolí člověka, keď vidí po slovenských, obyčajne tvrdú

hliňačku majúcich krajoch, nemotorný pluh s veľkou drevenou doskou na boku radlice, čoho následkom už pre náramné trenie tejto dosky o zeminu, poľutovania hodní fahúni, nech sú to kone alebo voľy, svoje sily dvojnásobne napínať musia, len aby pluh z miesta pohli.“¹⁷ Táto „nedôvera obecného ľudu“,¹⁸ ako si Lichard zjednodušujúco vysvetľuje príčiny pretrvania takéhoto poľnohospodárskeho náradia, sa postupom času narúša. Čoraz častejšie sa ozývajú hlasy dopisovateľov Obzoru, že v ich obci sa začínajú používať nové pluhové stroje. „U nás málo vidieť už dreveného pluhu“,¹⁹ píše A. H. Krčméry zo svojho pôsobiska. František Skyčák z Oravy odporúča „dvojité ruchadlo“ — obraciak, ktorý už šesť rokov používa.²⁰ Poľnohospodárske pluhové stroje, ktoré sa v tomto období čoraz viac začínajú zjavovať na slovenských poliach, sú väčšinou napodobneniny fabrikových pluhov, ktoré vedeli zhotoviť aj niektorí šikovnejší dedinskí kováči. Ich výhodou bolo to, že boli cenovo dostupné a miestny výrobca mohol vyhovieť aj niektorým špeciálnym želaniam zákazníka, ktoré vyplývali zo špecifických miestnych podmienok.

O takýchto majstroch píše do Obzoru Jozef Kmeť z Lubietovej,²¹ „kde ich spolumešťan Hrivnjak zhotovil viac železných pluhov, českému ruchadlu podobných, a síce v levnej cene 6—10 zlatých, ktoré podľa vôle oráčovej plytšie alebo hlbšie, širšie alebo užšie zaberajú, spravovať sa dajú ľahko, a čo hlavná vec, sily príprežnej oveľa menej potrebujú od pluhov obyčajných. Tam, kde predtým bolo treba štvorku zapriať, vystačí s týmto pluhom dvojka, ba videli sme u nás aj s jedným koňom orať, čo predtým za nemožné považované bolo“.

Podobné správy prichádzali aj z Bošáckej doliny²² a z Rosiny,²³ v ktorých dopisovatelia dokumentujú aj rýchlosť, s akou sa toto nové náradie u nich rozšírilo. V Bošáckej doline si „behom roka zabezpečil takýto pluh každý hospodár“. Podobne aj v Rosine si „behom piatich rokov každý, aj ten najchudobnejší roľník kúpil takýto pluh od miestnych výrobcov“.

¹⁶ Napr. MOYZES, Št.: Myšlienky o záhradníctve vôbec a štepárstve obzvlášť, 2, 1864, s. 66. — Pripozdime prvé práce na vinici, 2, 1864, s. 37. — Pretáčanie mladého vína, 2, 1864, s. 5. — Močenie ľanu vo vode, 8, 1870, s. 173. — Bielenie plátna, 7, 1869, s. 85. — Nový stroj včelársky, 6, 1868, s. 141. — Niečo o pestovaní kôp, 12, 1874, s. 53 a ďalšie.

¹⁷ Rausomesov uhorský pluh, 8, 1870, s. 69.

¹⁸ Stroje hospodárske u menších gazdov, 11, 1873, s. 13.

¹⁹ Z Badína pri B. Bystrici (A. H. Krčméry), 18, 1880, s. 242.

²⁰ K odporúčaniam dvojitého ruchadla, 2, 1864, s. 268.

²¹ Z Lubietovej (J. Kmeť), 7, 1869, s. 43.

²² Z Bošáckej doliny, 8, 1870, s. 99.

²³ Z Rosiny, (J. Šmehýl), 9, 1871, s. 283.

V druhom ročníku svojho časopisu píše Lichard, „že nevie o tom, aby nejaký hospodár na Slovensku oral pole krížom, t. j. na šírku“.²⁴ O dvanásť rokov neskôr je už tento spôsob orby známy a dopisovateľmi doložený.²⁵

„Medzi najzhubnejšie obyčaje na starobydom gazdovstve našom prislúcha zanedbávanie strniska. Žiadnej inej chyby hospodárskej sa nedrží ľud náš tak tvrdohlavo ako zanedbávania strniska.“²⁶ „Veľká väčšina hospodárov nechá strnisko i po 8 týždňov nepoorané ležať, ba daktorí leňosi ho vôbec nezorú.“²⁷ V druhej polovici 19. storočia už nepatria tieto riadky celému Slovensku. Lichard sám dokladá, že v okolí Skalice sa strnisko zaorie hneď po skosení a zvezení úrody.²⁸

Válec bol jedným z poľnohospodárskych náradí, ktoré sa začínali používať až v tomto období. Objavil sa najprv na západnom Slovensku, a to okolo roku 1860.²⁹ „V krajoch centrálného Slovenska sa ale gazdovia naši nejako nechcú s ním spriateliť.“³⁰ Valce, ktoré sa používali na západnom Slovensku, boli „z dubového dreva 6—8 palcov v priemere široké. Boli náležite vyhladené a na oboch koncoch stiahnuté železnými obručami a opatrené železnými čapmi, okolo ktorých sa válec točil v drevenom do kruhu zakrivenom držadle“.³¹ Niektorí hospodári mali aj kamenné valce, ktoré však pre svoju veľkú váhu neboli také rozšírené a obľúbené.³²

V druhej polovici 19. storočia sa na západnom Slovensku používali drevené brány so železnými zubami.³³ Neboli však známe všetky práce, ktoré sa mohli týmto náradím robiť. Napr. vôbec sa nebránili lúky, na jar sa nepretrhávalo pšeničné pole a nepoužívali ich ani na polámanie tvrdej kôry na poli.³⁴

V jednom zo svojich článkov uvádza Lichard aj históriu bránenia. „Zo začiatku bránili roľníci haluzami, ktoré dodnes na mnohých miestach dolnozemských rovín brány naše zastupujú.“

Rozpomienka na toto prvotné bránenie sa udržala vo výraze — zavláčif. Prvá brána, ktorá

nastúpila miesto zväzku konárov, bola našim pleteným plotom podobná. Výborne slúžila na mrvivej, tvrdých hrúd nemajúcej zemi.“³⁵

K príprave pôdy patrí aj hnojenie. Ako sa dozvedáme z článkov dopisovateľov a aj samého Licharda, nepoznali slovenskí roľníci v druhej polovici 19. storočia iné hnojivo okrem maštaľného. Z umelých hnojív bolo známe guáno, ktoré bolo pre malého a stredného roľníka drahé, takže jeho použitie je sporadické.³⁶ Lichard vytýka slovenským roľníkom, „že vyjmúc hnoj maštaľný, všetky ostatné od samej prírody nám podávané hnojivá, zanedbávajú“.³⁷ Tým myslel aj nevyužívanie tzv. zeleného hnojiva, „ktoré na Slovensku, výjmcu azda niektoré prípady, ešte k nevidaným a neslýchaným prácam hospodárskym patrí“.³⁸

Samo hospodárenie s maštaľným hnojom bolo nedostatočné a neefektívne. Predovšetkým nízky stav počtu dobytky nedovoľoval obrábanie potrebného množstva, a to málo, čo sa podarilo získať, bolo často znehodnotené, „lebo roľníci nemajúc v zime inej práce pre seba a dobytok, vyvážali ho na pole, kde v malých kôpkach ostal až do jari ležať“.³⁹ Jarné odmäky potom takto vyvezený hnoj čiastočne znehodnocovali, takže pôda bola vlastne vždy nedostatočne vyhnojená.

Je samozrejmé, že takéto podmienky museli udržiavať existujúce trojpoľné hospodárenie. „Slovenské poľnohospodárstvo druhej polovice 19. storočia bolo s nepatrnými výnimkami trojpoľné, t. j. celý podplužný chotár bol na tri polia rozdelený. V jednom poli sa siala ozimina, v druhom jarina, tretie pole na úhor padalo. Tento poriadok tu i tam ešte tak prísno zachovávali, že by miestna vrchnosť proti tomu zakročila, keď si niekto na pole pre jarinu vykázané chcel kapustu alebo zemiaky nasadiť.“⁴⁰ Len niektoré kraje Slovenska od tohto systému pomaly upúšťali. Tak napr. v okolí Skalice „nebolo v tom čase o zelenom úhore ani chýru ani slychu a čierny úhor bol tiež zriedkavosťou“.⁴¹

²⁴ Oranie krížom pozemku, 2, 1864, s. 246.

²⁵ Oranie krížom pozemku, 2, 1864, s. 246.

²⁶ Od Horných Strhár (L. L. Cekovský), 14, 1876, s. 91.

²⁷ Staraj sa v jaseň o jarinu, ¹⁴, 1876, s. 213, — Nové učenie o zarábaní strniska, 13, 1875, s. 221.

²⁸ Oranie strniska na vývrat, 5, 1867, s. 197.

²⁹ Tamtiež.

³⁰ Zručný válec hospodársky, 4, 1866, s. 141.

³¹ Jarné valcovanie na roľách, 10, 1872, s. 61.

³² Zručný válec hospodársky, 4, 1866, s. 141.

³³ Tamže.

³⁴ Niečo o bránach hospodárskych, 3, 1865, s. 93.

³⁵ Jarné bezplužné práce brány, 19, 1881, s. 69.

³⁶ Niečo o bránach hospodárskych, 3, 1865, s. 93.

³⁷ Pravidlo opatrnosti pri hnojení guánom, 11, 1873, s. 165.

³⁸ Vápno ako hnojivo, 7, 1869, s. 5.

³⁹ O platnosti hnojenia zeleného, 3, 1865, s. 57.

⁴⁰ Nenechajme hnoj v zime na kôpkach, 16, 1878, s. 278.

⁴¹ Úhor a význam jeho, 2, 1864, s. 121.

⁴² Úhor a význam jeho, 2, 1864, s. 138.

II. SEJBA A PESTOVANIE OBILIA

Vďaka výhradám, ktoré mal D. Lichard proti tradičnému spôsobu sejby obilia, môžeme si urobiť predstavu, ako to s ňou vyzeralo v druhej polovici 19. storočia.

Základnou chybou, podľa Licharda, bolo to, že roľník nerobil nijaký výber osiva. Nedostatok iných zárobokových možností vtedajšej dediny nútil roľníka predávať jeho najkvalitnejšie obilie, a tak musel siahť to, čo mu ostalo.

Ďalším charakteristickým znakom bolo, „že sa roľníci neorientovali konkrétnymi poveternosťnými podmienkami, ale začiatok sejby obilia“, tak ako aj väčšina ostatných poľnohospodárskych prác, „bol určený niektorými menami v kalendári“. ⁴² Lichard nazýva tento zvyk poverčivosťou, „lebo kalendár robia ľudia, ale počasie Pán Boh“. ⁴³

V súvislosti so zavádzaním sejačiek upozorňuje Lichard ešte na jeden u slovenských roľníkov veľmi rozšírený názor, „že čím hustejšia sejba, tým bezpečnejšia bude úroda“. ⁴⁴ V tomto období už „obecný gazda začína uznávať prednosť sejby strojovým rozsievadlom, lebo vidí, že nielen tretinu semena zgazduje, ale aj obilie je čistejšie a nepoľahne“. ⁴⁵ Napriek tomu ostali sejačky ešte dlho výsadou veľkostatkárov a väčších gazdov. ⁴⁶

Lichardovi dopisovatelia upozorňujú ešte na dve novoty, ktoré dovtedajšie poľnohospodárstvo nepoznalo. Dopisovateľ z Horných Strhár píše, že tamojší gazdovia miesto zabránenia vysiate oziminy plytko zaorú. ⁴⁷ V okolí Skalice zase začali siať jačmeň do tzv. „jasienky“. Tak tu nazývajú pole, ktoré bolo na jeseň dvakrát zorané. Na jar sa doň rovno vysialo a zabránilo. „Tento spôsob jarného siatia si získal už mnoho priateľov odvolávajúcich sa hlavne nato, že pri sejbe do jasienky sa celá zimná vlaha získava pre obilie“. ⁴⁸

Ďalším problémom je striedanie siatych a sadených rastlín. „Je staroveký zlozvyk v gazdovstve našom“, píše Lichard, „že sa nestaráme o slušný pomer medzi obilím a krmom dobyčím.

Sejeme na celom poli obilie, a tak sa často dozrijeme, že ani pre vlastnú potrebu zbožia nemáme“. ⁴⁹ K vysileniu pôdy viedol aj druhý bežne používaný spôsob striedania — repy s obilím. ⁵⁰

Ani to, čo Lichard nazýva „chotárnou premenou obilia“, nebolo na Slovensku známe a prenikalo sem veľmi ťažko. Na stránkach Obzoru sa síce objavujú skúsenosti niektorých dopisovateľov z pestovania takých obilovín ako bol ako bol kanadský ovos, ale veľmi ťažko možno z týchto správ usúdiť, nakoľko tieto nové odrody prenikali do vtedajšej slovenskej dediny, lebo všetci dopisovatelia ich pestovali len na skúšku. ⁵¹

V polovici 19. storočia sa na Slovensku skoro vôbec nepestovala jarná raž, ⁵² ani ozimný jačmeň. ⁵³ Zato na celom Slovensku bola dobre známa tzv. polovina, t. j. spolu vysiatá raž so pšenicou. ⁵⁴

Nedostatočné pestovanie krmovín v druhej polovici 19. storočia malo za následok chronický nedostatok krmu pre dobytok. Preto bolo zvykom dovoliť na jeseň spásť dobytku oziminy. V Tisovci ich dokonca aj kosili a zväžali ako seno. ⁵⁵ Pri takomto spásaní, ak bola mokrá pôda, narobil dobytok na poli jamky, v ktorých sa držala voda. Na takýchto miestach vymokli a pohnili koreňky obilia. Ešte väčším nebezpečenstvom ako rožný dobytok boli pre oziminy ovce, ktoré ich dokázali vyžrať až po koreňky.

III. ŽATVA

Žatevná práca sú vyvrcholením hospodárskeho roku. Je pri nich veľmi dôležité, aby sa obilie začalo žať načas. Podobne ako pri sejbe, aj tu sa „roľníci orientovali podľa niektorých mien v kalendári a nie povahou poľa“. To, čo sa dnes na výskumoch bežne dozvedáme — skúšku zrelosti obilia prelomením zrnka na nechte palca, nebolo asi v druhej polovici 19. storočia ešte také známe, lebo Lichard veľmi propagoval tento spôsob svojim čitateľom. ⁵⁶ Obilie sa často ne-

⁴² Podstatné pravidlá o sejbe, 7, 1869, s. 62.

⁴³ Tamtiež.

⁴⁴ Škodlivosť prihustého siatia, 13, 1875, s. 197.

⁴⁵ V krnči, 20, 1882, s. 187.

⁴⁶ K odporúčaniu strojových rozsievadiel, 11, 1873, s. 94.

⁴⁷ Niečo o sejbe oziminy pod brázdu, 5, 1867, s. 245.

⁴⁸ Sejba jačmeňa do jasienky, 7, 1869, s. 14.

⁴⁹ Počnime siať menej obilia, 9, 1871, s. 6.

⁵⁰ Slabé obilie po burgundici, 18, 1880, s. 134.

⁵¹ Kanadský ovos v Liptovskom Hrádku, 12, 1874, s. 54. — Kanadský ovos v Sobotišti, 12, 1874, s. 68. — Skúška s ovsom kanadským, 12, 1874, s. 36 a podobne.

⁵² Strany pestovania jarnej raži, 4, 1866, s. 13.
⁵³ K odporúčaniu zimného jačmeňa, 19, 1881, s. 197.

⁵⁴ Z kapitoly o polovine, 13, 1875, s. 229.

⁵⁵ Z Tisovca (H. Lajko), 2, 1864, s. 226.

⁵⁶ Včasne kosíť, včasne žať, 5, 1876, s. 141.

chávalo prezrieť na koreni. Lichard upozorňuje na tento zlozvyk, pretože prezretá obilie má väčšiu stratu na zrne a aj slama ako krmivo je menej hodnotná — „vypchá síce bachor hoväda, pritom ale pramálo záživných látok jeho telu dodať môže“.⁵⁷

Druhá polovica 19. storočia je obdobím, keď sa na žatie obilia okrem kopy používali ešte aj srpy a pomaly začali na polia prenikať aj prvé kosačky. Lichard presne rozlišuje medzi srpom a kosákom. „Kosák je široký, končistý, do polokruhu zahnutý, drevenou rukoväťou opatrený, v ostří svojom hladký nôž, ale srp opravdivý má na svojom ostří zúbky.“⁵⁸

Srp ako žací nástroj sa v tomto období udržal z niekoľkých dôvodov: mohli ním pracovať aj deti, straty na obilí boli podstatne menšie ako pri kosení a zožaté obilie bolo čistejšie. Pre malých roľníkov, najmä ak mužskí členovia rodiny odchádzali na žatevné práce, ostal srp najvhodnejším žacím nástrojom.

Práca kosou bola výhodnejšia pre svoju rýchlosť. Prvým spôsobom kosenia bolo pravdepodobne kosenie na riadky, lebo Lichard učil kosiť tak, aby sa pokosené obilie opieralo o nepokosené. Straty pri tomto spôsobe kosenia sú menšie a žnica môže obilie ľahko odoberať a robiť hrste.⁵⁹ Používanie hrabiek na kose bolo známe. Lichard však upozorňuje na novú úpravu kosiska pri kosení jačmeňa, ktorú západoslovenskí roľníci videli na Morave — oblúk s plachtou.⁶⁰ Podľa Lichardových skúseností mal kosiec za deň skosiť 1,5—3 merice ozimín (záviselo to od čistoty a stavu obilia). Srpom sa za 10 hodín mohlo zožať len 0,5 merice. Pri jarinách sa výkony trochu zvýšili — 4 merice kosou a 1,5 merice srpom.⁶¹

Ukladanie poviazaného obilia do *krížov*, *mandelov*, *hřb* bolo na Slovensku rôzne. Okolo Skalice a na celom západnom Slovensku sa ukladalo do mandelov po 16 snopoch alebo do krížov po 13—15 snopoch. Okolo banských miest sa robili tzv. *hřby* z 9 snopov.⁶² Lichard vo svojom časopise učí roľníkov ukladať obilie ešte jedným spôsobom — do tzv. holštajnských kôpok. „Jeden

silnejší snop sa postaví rífovým na zem a okolo neho sa oprie 7—9 ďalších snopov, tiež klasmi hore. Kopa dostane *širák* — snop zviazaný trochu nižšie a klasmi dolu nasadený na ostatné snopy.⁶³ Tento spôsob je vhodný hlavne v daždivom počasí. Tu ho uvádzame preto, že na západnom Slovensku sa udomácnil v priebehu druhej polovice 19. storočia.

Pri viazaní a ukladaní snopov mal jeden chlap za 10 hodín urobiť dve merice.⁶⁴ Povriesla sa počítali na západnom Slovensku na kopy po 60 kusoch. Dobrý viazač nakrútil za 10 hodín 10—12 kôp.⁶⁵

Žatevné práce si vyžadovali pomerne veľké sústredenie pracovných síl. Veľkostatky a väčší gazdovia si preto na toto obdobie najímali žencov, tzv. výžinkárov, ktorí pracovali za 10. časť zožatého obilia. Je zaujímavé, že drobní roľníci a bezzemkovia zo Záhoria chodili na tieto práce do Rakúska, zatiaľ čo obyvateľstvo z chudobnejších krajov Slovenska prichádzalo na žatevné práce sem.⁶⁶ Neďaleko Viedne, vo Florisdorfe bol každý rok na Petra a Pavla veľký trh na žencov a žnice. Zámožnejší gazdovia tam chodili s vozmi, na ktorých si hneď odviezli potrebný počet zjednaných ľudí. Počas trvania žatevných prác, t. j. za 3—4 týždne, nocovali výžinkári po humnách a pracovali od svitu do mrku, aby mohli čo najviac vyžať.⁶⁷

Žatevné práce sa začínali bohoslužbami. „Ráno išli všetci gazdovia aj výžinkári, podľa vierovyznania do kostola, aby požiadali o pomoc Hospodínovu k týmto dôležitým prácam.“⁶⁸

IV. MLATBA A USKLADŇOVANIE OBILIA

Z poľa sa obilie zviezlo do stodoly. V jednom zo svojich článkov Lichard opisuje túto dôležitú hospodársku stavbu. „Obyčajná stodola naša (na centrálnom Slovensku ju nazývajú humnom) pozostáva z dvoch hlavných častí, t. j. z prostrednej, na obe strany vrátami opatrenej časti budovy, kde sa rozprestierajú snopy k mlatbe, kde sa čistí namlátené obilie viatím. Druhá časť

⁵⁷ Neprefahujme čas žatvy, 14, 1876, s. 157.

⁵⁸ Srp či kosu k žatve, 20, 1882, s. 133.

⁵⁹ Hlavné pravidlo o žatve raži, 12, 1874, s. 149.

⁶⁰ Oprava pri kosení jačmeňa, 13, 1875, s. 157.

⁶¹ Z hospodárskych účtov o žatve, 11, 1873, s. 174.

⁶² Niečo o snopoch obilných, 10, 1872, s. 142.

⁶³ Obilné kôpky v daždivej žatve, 16, 1878, s. 166.

⁶⁴ Z hospodárskych účtov o žatve, 11, 1873, s. 174.

⁶⁵ Niečo o snopoch obilných, 10, 1872, s. 142.

⁶⁶ Z Púchovskej doliny (Kýčerský), 19, 1881, s. 35.

⁶⁷ Veľký trh na žencov, 10, 1872, s. 156.

⁶⁸ Nábožný obyčaj pri žatve, 12, 1874, s. 156.

stodoly je *priehradník (štál)*, drevenou stenou odlúčený, veľkým otvorom od mlatebne opatrený, ináč na všetky strany uzavretý priestor, do ktorého sa ukladá obilie. Stodola má obyčajne dva štále, z každej strany mlatovne jeden, aby ozimné aj jarné obilie osobitne uložené byť mohlo. Štále nemajú dlažbu.⁶⁹ Je zaujímavé, že pri opise Lichard nespomína *vymostiny*. Z ďalšieho jeho článku sa dá usudzovať, že nie každá stodola ich mala. Lichard v ňom doslova píše: „Ak stodola nemá vymostiny, tak sa majú mokré snopy uložiť do štálov.“⁷⁰

O samej tradičnej mlatbe cepami sa z jeho novín dozvedáme málo, vlastne len to, že jeden mlatec môže za deň vymlátiť 2—2,75 merice a 2,75—4 merice jarín. Pri gepli sa za deň vymlátilo 900—1000 snopov oziminy a 1500—2000 snopov jarín.⁷¹

Podstatne viac miesta venuje Lichard „strojovým mlátidlám“, „ktoré sa v ostatnej dobe rozmáhajú po tuzemských hospodárstvach veľmi patrným spôsobom“.⁷² Cepy už aj u menších gazdov našich vychodia z úžitku a ručné strojové mlátidlá hrkocú na všetky strany.⁷³

Podobne to bolo na západnom Slovensku aj so „strojovými vejačkami“. „Čistenie zrna neponecháva sa lopate“, píše Lichard, „ale vyhotovuje sa strojovými mlatidlami — vlkmi. Patrnú rýchlosť tejto práce vedia už naši gazdovia oceniť“.⁷⁴

Napriek optimisticky naladeným Lichardovým článkom zaostávalo Slovensko v zavádzaní poľnohospodárskych strojov za ostatnými oblasťami krajiny. Roku 1872 bolo v celej krajine 1832 parných mlátačiek. Z toho na Slovensko pripadali tri. Jedna bola v Turci, jedna vo Zvolene a jedna na Spiši. V Skalici boli tri mlátačky poháňané konskou silou.⁷⁵

Kým na iných úsekoch poľnohospodárstva považoval Lichard za potrebné usmerňovať roľníkov k posledným skúsenostiam vedy, pri uskladňovaní obilia sa uspokojuje skôr so skúsenosťami nadobudnutými dlhoročnou tradíciou. Vo svojich článkoch rozlišuje tri základné možnosti uskladnenia

obilie: a) v jamách, b) v drevených *škrichoch*, c) na kope v sypárni alebo na povale.

Uskladňovanie v jamách pochádza podľa neho od dolnozemskej hospodárov, ktorí si tento spôsob vymysleli pre nedostatok surovín na budovanie hospodárskych stavieb. „Tento obyčaj začína zapúšťať korene aj na mnohých stranách Slovenska, menovite v gemerskej, hontianskej a novohradskej stolici.“⁷⁶

Jama na uskladňovanie obilia musí spĺňať nasledujúce požiadavky, aby bola skladovacím priestorom pre obilie, prípadne zemiaky: a) musí byť suchá, b) na vyvýšenom mieste, c) najlepšie, ak je v hlinitej pôde, d) musí mať podobu hrušky, aby mala dost vzduchu, e) treba ju vypáliť a obložiť suchou slamou, f) naplnenú jamu treba zakryť slamou a kôpkou hlíny.⁷⁷

Pri skladovaní obilia v drevených *škrichoch* je dôležité, aby boli postavené na suchom mieste s prístupom vzduchu. Za najlepší materiál na ich zhotovovanie sa považovalo dubové drevo.⁷⁸

Pri uskladňovaní obilia na kopách sa predovšetkým dbalo, aby uskladnené obilie bolo suché.⁷⁹

V. PESTOVANIE KRMOVÍN A LÚČNE HOSPODARENIE

Problém krmovín, ako ukazujú stránky Obzoru, bol v druhej polovici 19. storočia veľký. Z článkov samého Licharda, ale aj od jeho dopisovateľov sa dozvedáme, že „pestovanie ďateliny a iných krmných rastlín, bolo na obyčajných gazdovstvách našich docela neznáme“.⁸⁰ Ich pestovanie sa začína až v posledných desaťročiach minulého storočia a aj to len v hospodársky vyspelejších krajoch Slovenska, napr. v Honte,⁸¹ kde začali pestovať krmoviny na pôde určenej na úhor. Ďatelina a ostatné krmoviny si však ešte dlho museli získavať dôveru roľníkov. Najlepšie to vidieť z faktu, „že seno malo oproti mládzi vyššiu peňažitú cenu“.⁸²

Pri vtedajšom hospodárení s lúkami bola pro-

⁶⁹ Príprava stodôl k úrode, 15, 1877, s. 157.

⁷⁰ Pravidlá opatrnosti strany mokrého obilia v stodole, 2, 1864, s. 181.

⁷¹ Niečo z účtov o mlatbe, 15, 1877, s. 182.

⁷² Mienky o ručných mlátidlách, 14, 1876, s. 13.

⁷³ Výsledok žatvy v Skalici, 20, 1882, s. 166.

⁷⁴ Tamtiež. Pozri aj Čím odporúča sa strojové mlátidlo, 19, 1881, s. 173.

⁷⁵ Rozšírenosť mlátidiel v Uhrách, 10, 1872, s. 223.

⁷⁶ Opatrenie obilia v jamách, 3, 1865, s. 278.

⁷⁷ Tamtiež.

⁷⁸ O uskladňovaní obilia, 3, 1865, s. 6.

⁷⁹ O opatrovaní obilia v sypárňach, 6, 1868, s. 181.

⁸⁰ Čo znamená slama v hospodárstve, 13, 1875, s. 61.

⁸¹ Z Bátoviec. (V. Fabian), 18, 1880, s. 259.

⁸² Pomer sena k otave, 1, 1863, s. 22.

dukcia sena nedostačujúca. Lichard vytyka gazdom, „že lúky len Pánu Bohu do opatery zverujú“.⁸³ Ich hnojenie a bránenie bolo zriedkavosťou. Obyčajne sa rozhádzali len krtince, aby neprekážali pri kosbe.⁸⁴ Známe bolo len tzv. „obnovenie lúk“, ktoré spočívalo v ich preoraní a zabránení. Do takto pripravenej lúky sa nič nevysialo. Vzrast bylín „zverili samým sebe“.⁸⁵

Ako pri iných poľnohospodárskych prácach, aj pri kosbe lúk sa roľníci „orientovali menami v kalendári“ a nie stavom samej lúky. Niekde začali kosiť na Jána, niekde na Petra a Pavla alebo Markétu, v okolí Skalice na sv. Vida (15. júna).⁸⁶ Tento zvyk mal za následok, že kosba sa často oneskorila, čo sa prejavilo na kvalite sena. Jeho nedostatok a zlá kvalita spôsobovali, že dobytok musel často prezimovať na slame.⁸⁷ Preto sa do neskorej jesene preťahovalo vyhánanie na pašu, aby dobytok mohol zužitkovať ešte odrastajúcu trávu.⁸⁸

Pri kŕmení slamou Lichard odporúča, aby ju rezali na sečku, čo zjavne nebolo v polovici 19. storočia samozrejmosťou.⁸⁹ Slama sa v takomto prípade obyčajne dopĺňala mladými halúzkami listnatých stromov, hlavne bučiny a hraboviny.⁹⁰

VI. CHOV OVIEC A SALAŠNÉ HOSPODÁRENIE

V časopise *Oesterreichische landw. Wochenblatt* uverejnil J. Hansel r. 1875 obsiahly článok o slovenskom syrárstve, z ktorého prebral Lichard podstatnú časť.⁹¹ Z nej si môžeme urobiť predstavu o chove oviec a ním podmienenej výrobe na Slovensku v druhej polovici 19. storočia. Okrem toho sa problematike chovu oviec venuje aj v ďalších vlastných článkoch.

Ako sa v nich uvádza, „chov oviec bol pod Tatrami v tomto období rozšírený. Ovce sa chovali viac pre mlieko ako pre vlnu. Strihali ich dvakrát do roka po náležitom vypraní v potочnej vode, ktorá z nich mala odstrániť špinu a pot“.⁹² Na strihanie sa používali špeciálne ovčiarske nožnice, ktorých ramená sa neotáčali okolo spoločnej osi, „ale boli nasadené do polkruhu zaokrúhlenom zhýbacom kolene, takže svoju silu

vydávali stlačením ramien proti sebe. Strihač takto mohol pohodlne zachytiť vlnu pri samej koži“.⁹³

Vráťme sa však k článku J. Hansela. Hlavným produktom chovu oviec bolo podľa neho mlieko, „z ktorého sa vyrábali rôzne výrobky, hlavne bryndza. O množstve jej dorábania svedčí aj to, že len obchodník Pálka z Lipt. Mikuláša jej ročne predal 500 centov. A takýto obchodníkovo bolo viac.

Chov oviec nebol záležitosťou veľkých pastiev, ale drobných gazdov, ktorí sa združovali do tzv. ovčiarskych spolkov. Podľa počtu oviec v dedine ich mohlo byť aj viac. Hlavnými predstaviteľmi spolku boli salašník a bača.

Na Jura sa ovce ostrihali a vyhánali na salaš, ktorý sa skladal z koliby a košiara. Prácu na salaši viedol bača, ktorému pomáhali valasi — starší pastieri, majúci na starosti pasenie a dojenie oviec. Okrem nich tu bol jeden alebo viacerí honelníci — mladší chlapci, ktorí pomáhali pri pasení a vykonávali rôzne bočné práce.

„Koliba bola postavená z hrubých a dlhých brvien tak, aby sa mohlo jej vnútro rozdeliť na dve časti. Spolu so šindľovým krovom sa dala ľahko rozobrať. Škóry medzi brvnami sa ničím nevyplňali. V jej zadnej časti boli lavice a dosky pre hrudy surového syra a nádoby na žinčicu. V prednej časti bolo ohnisko s kotlom na ohrievanie mlieka. Na jednej strane koliby bola vrstva slamy alebo listia prikrytá pokrovcom alebo len surovcami (halenami), kde nocovali pastieri. Jeden z nich spolu s psami strážil košiar.“

„Stravovanie bolo na salaši jednoduché. Pozostávalo výlučne z čierneho chlebaka, zemiakov, žinčice, zriedkakedy sa pridal k tomu aj kúsok syra.“

Ovce sa v lete (do augusta) dojili trikrát denne, neskôr len dvakrát. Salašník prišiel každý týždeň na salaš, aby videl ako doja ovce. Niekedy sa prišli pozrieť aj sami majitelia.

„Nadojené mlieko sa vlialo do »putery«, drevenej, dostatočne veľkej a odnieslo sa do koliby, kde bača začal robiť syr. Ten sa robil opakovaným zahrievaním menších častí mlieka. Miesto teplomeru používal bača jazyk alebo prst. K vylú-

⁸³ Bránenie lúk v marci, 4, 1866, s. 45.

⁸⁴ Oprava lúk bránením, 5, 1867, s. 118.

⁸⁵ Obnovovanie lúk, 9, 1871, s. 77.

⁸⁶ Kosme lúky dľa zrelosti, 14, 1876, s. 133.

⁸⁷ Čo znamená slama v hospodárstve, 13, 1875, s. 61.

⁸⁸ Spásanie lúk v jeseň, 10, 1872, s. 261.

⁸⁹ Sečku a vždy sečku!, 1, 1863, s. 46.

⁹⁰ Jasenové listie korení sečku, 6, 1868, s. 213.

⁹¹ Slovenské syrárstvo, 13, 1875, s. 173, 181, 188, 197.

⁹² Prekŕmené ovce špatnú vlnu dávajú, 2, 1864, s. 245.

⁹³ Nové ovčiarske nožnice, 3, 1871, s. 13.

Postavy baníkov so svietnikmi, drevorezba zo zač. 20. stor., okolie Banskej Štiavnice. Zbierky Slovenského národného múzea, Bratislava. Foto Ester Plicková.

Ornamentálne kompozície Kataríny Bruderovej s rastlinným a vtáčím motívom.
Vajnory 1947. Foto František Hideg

čieniu syra bola potrebná kľaga, a to 1 lôt na 10 holieb mlieka. Syr sa dával do čistej plachty, ktorá sa na koncoch zviazala a nechal sa odkvapkať. Po odkvapkaní sa hruda odložila do zadnej komory, kde sa musela na polici prekldať, aby sa uležala z každej strany rovnako.“ V stanovené dni každý týždeň prichádzal salašník prevziať syr, aby ho mohol rozdať medzi majiteľov oviec.

Na výrobu bryndze sa používal len dobre vyzretý syr, ktorý mal hrubú kôru žltkastej farby, bol pružný a mal početné očká. Medzi prstami sa nesmel mrvíť, ale mazať. Takýto syr sa v koryte dobre vymiesil rukami a nasolil (3 funty soli na jeden cent syra). V článku sa spomína aj nástroj na mrvenie syra, ktorého konštrukcia spočívala v dvoch proti sebe postavených valcoch. Ak sa syr miesil na tomto prístroji, museli ho odkôrovať. Zo získanej kôry sa robil zvláštny druh veľmi pikantnej a štipľavej bryndze. Syr sa po medzi valce musel prepúšťať trikrát v lete a dvakrát na jeseň.

Hotová bryndza sa ukladala do drevených geliet s obsahom 0,5—3 centy. Lepšie druhy sa dávali do menších nádob, ktoré boli vyložené tenkými drevenými doštičkami z dubového dreva. Tie zvyšovali trvácnosť uloženej bryndze.

Zo syra sa vyrábali ešte oštiepky (údené alebo sušené), rôzne srdcia, parenice a klenovské syrcia. Ich výrobu však Lichard neuvádza.

Výrobu „syrco v klenovských“ opisuje v Obzore R. Kubányi.⁹⁶ „Do precedeného mlieka sa dá kus kľagu (kvas z teľacieho žalúdka). Nádo ba sa potom prikryje čistou handrou. Takto pripravené mlieko sa potom varí v kotle, ktorý visí nad vatrou na drúčiku zvanom *cigáň*. Pred začiatkom roboty sa bača pomodlí a so slovami

»Bože pomáhaj!« začne rukami v kotle stláčať a stískať sadnuté mlieko. Po 10—13 minútach vyberie všetok sadnutý syr, ktorý začne v rukách prehadzovať a stískať, aby z neho vytlačil vodu. Keď je už skoro všetka von, poprepichuje hrudu ešte ihlicou, aby mohol aj poslednú vodičku vycediť. Potom vezme do »podlieváka« letnej vody a hrudu do nej namočí. Potom sa syr vo veľkej vareche vyvára ako chlieb pred pečením. Nakoniec bača vezme dve formičky, ktorými syr formuje. Sformovaný syr nechajú 24 hodín v rôsoli. Keď ho odtiaľ vyberú, nechajú ho v čistej handre 5—8 hodín, aby odkvapkal. Takýto sa uloží na policu, kde ho 16—20 dní obracajú, aby dobre vyzrel.“

S chovom oviec súviselo aj tzv. košarovanie pozemkov, ktoré robili hlavne tam, kde sa nedal vyviešť maštalný hnoj. Ako uvádza Lichard v jednom svojom článku, tento spôsob hnojenia bol v druhej polovici 19. storočia obľúbený, lebo ovce dobre vyhnojili, ich trus vyčistil zem od červov a ak bola ľahká, tak ju aj udupali. Obilie vy siate v takom pozemku bývalo veľmi čisté.⁹⁵

Cieľom tohto príspevku nebolo hodnotiť uvede ný materiál, ani sa nedával do historických a odborných súvislostí v konfrontácii s dostupnou literatúrou. Snažili sme sa z vybranej problematiky podať čo najúplnejší zoznam titulov, ktorým má byť štúdia skôr akousi anotáciou. Podobných príspevkov z rôznych oblastí slovenského národopisu by sa mohlo na základe diela D. Licharda napísať viac. Lichardova činnosť však môže poslúžiť ako zdroj informácií aj iným vedným odborom, predovšetkým histórii. A práve na túto mnohostrannosť jeho práce by sme chceli záverom upozorniť.

⁹⁶ Dorábanie syrcov klenovských, 3, 1865, s. 257.

⁹⁵ Prednosti a spôsob košarovania, 3, 1865, s. 102.

EINIGE ETHNOGRAPHISCHE ASPEKTE IM WERKE DANIEL LICHARDS

Zusammenfassung

Daniel G. Lichard (1812—1882) gehörte zu jenen Vertretern der slowakischen nationalgesinnten Intelligenz, die ähnlich wie J. Palárik, A. Radlinský, Št. Závodník und andere, dem Volke durch ihr Studium nationalökonomischer Fragen helfen wollten. Er knüpfte an das Schaf-

fen J. Fándlys an, indem er sich stets zum Gedanken bekannte „das Volk werde sich nur so vom Feudalismus befreien, wenn es eine höhere Stufe der landwirtschaftlichen Produktion erreiche und nur im Verein mit dem wirtschaftlichen Aufschwung des Volkes werde sich auch seine

Kultur entfalten.“ Deshalb forderte D. G. Lichard in seinem gesamten umfangreichen Werk, das Volk in seiner Muttersprache zur Verbesserung der Haus- und Feldwirtschaft anzuhalten.

Auf den ersten Blick erscheint es unlogisch, wenn das Werk Daniel Lichards auch für den Ethnographen von Interesse sein soll, denn Lichard war eigentlich sein ganzes Leben lang bemüht, das Objekt des ethnographischen Studiums, die traditionelle Dorfgemeinschaft, zu zerstören. Aber trotz dieser Lichardschen „Aufklärung“ ist sein Werk für den Volkskundler von Bedeutung. Man muß sich dabei vor Augen halten, daß Daniel Lichard Zeuge einschneidender ökonomischer und kultureller Veränderungen war, die damals im slowakischen Dorf stattfanden. Lebende Zeugen dieser Veränderungen gibt es nicht mehr und so verblieb uns nur das spärliche schriftliche Material, mit dessen Hilfe wir ein Bild vom Leben im damaligen slowakischen Dorf werden rekonstruieren müssen.

Die uns interessierenden Informationen gelangten auf dreierlei Weise in die Werke D. Lichards:

a) im Bestreben auf manche Fehler und Mängel hinzuweisen schildert Lichard die traditionellen Wirtschaftsmethoden,

b) er propagiert bewährte traditionelle Wirtschaftsmethoden,

c) er veröffentlicht Briefe seiner Respondenten, aus denen sich viele lokale Besonderheiten mit genauen Datierungen entnehmen lassen; dadurch kann der Untergang oder das Entstehen vieler Kulturphänomene bestimmt werden.

Auf diese Weise lassen sich Informationen aus fast dem ganzen Bereich der materiellen Kultur gewinnen. Es ist jedoch unmöglich, im Rahmen einer Studie einem derart weiten Problembereich Aufmerksamkeit zu widmen, noch zumal bei einer so umfangreichen Publikationstätigkeit, wie sie Daniel Lichard entwickelte. Der Autor der Studie richtet deshalb seine Aufmerksamkeit nur auf die Informationen aus dem Bereich der Landwirtschaft und des Hirtenwesens, die Lichard in seiner bekanntesten Wirtschaftszeitschrift *O b z o r* (1863—1882) veröffentlichte.

Das gesamte Material ist in sechs Themenkreise eingeteilt: 1. Bodenzubereitung vor der Aussaat, 2. Aussaat und Getreibau, 3. Ernte, 4. Drusch, 5. Anbau von Futterpflanzen und Wiesenwirtschaft, 6. Schafzucht und Almwirtschaft.

Es war keineswegs Zweck der vorliegenden Arbeit das veröffentlichte Material zu beurteilen: die Studie ist eher als Annotation gedacht.

INHALT

STUDIEN

- ✓ Ester Plicková, Bergarbeitsmotive in der bildenden Äusserung der Bergleute . . .
 ✓ Olga Danglová, Zur Frage des Variationsprozesses in der volkstümlichen Stickerei des Hont-Gebietes
 ✓ Dušan Holý — Karel Pala, Entwurf „einer Dokumentationsaufnahme“ des Liedes für den automatischen Zählapparat . .

MATERIALIEN

- ✓ Rudolf Žatko, Die gesellschaftliche und geistige Kultur der Slowaken in Ungarn. II. Teil
 ✓ Andrej Sulitka, Volkstümliche Theaterspiele zur Weihnachtszeit in der nördlichen Zips
 ✓ Peter Slavkovský, Einige ethnographischen Aspekte im Werke D. G. Lichards
 ✓ Viera Valentová, Verzierte Stühle aus der Ortschaft Litava

- DISKUSSION — GLOSSEN 123
 RUNDSCHAU 135
 BÜCHERBESPRECHUNGEN UND REFERATE 151

CONTENTS

ARTICLES

- ✓ Ester Plicková, The Motifs of the Miners' Work in the Creative Expression of the Miners
 ✓ Olga Danglová, To the Question of the Variation Process in the Folk Embroidery of the Hont Region
 ✓ Dušan Holý — Karel Pala, The Project of the „Documentation Record“ of a Song for the Automatic Computer . . .

MISCELLANIES

- ✓ Rudolf Žatko, The Social and Spiritual Culture of the Slovaks in Hungary. 2nd Part 61
 ✓ Andrej Sulitka, The Folk Theatre Plays during the Christmas Time in the Region of Northern Spiš 79
 ✓ Peter Slavkovský, Some Ethnographic Aspects in the Work of D. G. Lichard 103
 ✓ Viera Valentová, The Decorated Stools from the Village Litava 115
 DISCUSSION 123
 COMMENTARY 135
 BOOK REVIEWS AND REPORTS 151

SOMMAIRE

ARTICLES DE FOND

- ✓ Ester Plicková, Motifs du travail minier dans l'art plastique des mineurs 3
 ✓ Olga Danglová, A propos du processus de variation dans la broderie populaire dans la région Hont 23
 ✓ Dušan Holý — Karel Pala, Projet pour l'enregistrement documentaire de la chanson pour le computer 51

MATÉRIUAX

- ✓ Rudolf Žatko, Culture sociale et spirituelle des Slovaques en Hongrie (IIe partie) 61
 ✓ Andrej Sulitka, Théâtre populaire pendant la période de Noël dans la région Spiš du Nord 79
 ✓ Peter Slavkovský, Quelques aspects ethnographiques dans l'oeuvre de D. G. Lichard 103
 ✓ Viera Valentová, Les tabourets ornés du village Litava (région Hont) 115
 DISCUSSION — GLOSSES 123
 INFORMATIONS 135
 ANALYSES — COMPTES-RENDUS 151

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Словацкой Академии Наук
Год издания 21, 1973, № 1
Издается четыре раза в год
Издательство Словацкой Академии Наук
Редакторы Д-р Боžена Филова и Павол Стано
Адрес редакции Братислава, Клеменсова 27

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift der Slowakischen Akademie der
Wissenschaften
Jahrgang 21, 1973, Nr. 1. Erscheint viermal im
Jahre
Herausgegeben vom Verlag der Slowakischen
Akademie der Wissenschaften
Redakteure Dr. Božena Filová und Pavol Stano
Redaktion Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Slovak Academy of Sciences
Volume 21, 1973, No. 1.
Published quarterly by the Slovak Academy of
Sciences
Managing Editors Dr. Božena Filová and Pavol
Stano
Editor Bratislava, Klemensova 27, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

revue de l'Académie slovaque des sciences
Anné 21, 1973. No. 1. Parait quatre fois par an
Aux Editions de l'Académie slovaque des sciences
Rédacteurs: Dr. Božena Filová et Pavol Stano
Rédaction Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Časopis Slovenskej akadémie vied
Ročník 21, 1973, číslo 1. — Vychádza štyri razy
do roka

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Hlavná redaktorka dr. Božena Filová
Výkonný redaktor Pavol Stano

Redakčná rada: Prof. dr. Rudolf Bednárík, dr.
Soňa Burlasová, dr. Emília Horváthová, dr. Soňa
Kovačevićová, dr. Jaroslav Kramařík, dr. Michal
Markuš, doc. dr. Ján Michálek, dr. Ján Mjartan,
dr. Štefan Mruškovič, dr. Viera Nosáľová, doc.
dr. Ján Podolák
Výtvarná redaktorka Viera Miková
Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného po-
vstania, n. p., Martin
Jednotlivé číslo Kčs 20,—; celoročné predplatné
Kčs 80,—
Výmer SÚTI č. 8/6

Rozširuje Poštová novinová služba, objednávky
a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia
tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo
nám. 48, Bratislava. Možno objednať aj na každej
pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do za-
hraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia
tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
1973

Distributed in the Socialist countries by SLOV-
ART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Cze-
choslovakia. Distributed in West Germany and
West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-
8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik
Deutschland. For all other countries, distribution
rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V.,
Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam,
Netherlands.